

A mézgás éger – a vizek fája

Kultúrtörténeti, kertészeti és táji vonatkozásai

Az enyves égerrel ritkán találkozunk a magyar tájon a vízrendezések óta. Egy-egy fennmaradt vizes élőhelyen, mint a Hanságban az Osló közelében lévő Csikos Égererdőben tűnik fel különleges, mesebeli világ hangulatát árasztva (kép). A támasztógökök különleges látványa, a fekete lápföld és az idős fák sűrű lombkoronájának sötétsége, a nedvesség ködös kipárolgásai misztikus hangulatot árasztanak, amely a költészetben és a népmondákban is visszatükröződik.

A Villikirály

*Ki nyargal a szélben az éjen át?
Egy apa az, ő viszi kisfiát.
Karjába szorítja gyermekét,
Átadja teste melegét.*

– *Fiam miért bújsz az ölembé, ki bánt?*
– *Apám, nem látod a Villikirályt?*
Koronája fehérlik, uszálya suban.
– *a kód gomolyog csak, csak a kód fiam.*
Goethe

A mitológiában is többször találkozunk az égerfával. Jankovics leírása szerint az éger görög megfelelője Phoróneusz volt, aki Prométheusszal, Phaetónnak és Kronosszal hozható kapcsolatba. Phoróneusz lehozta az égből a tüzet, amit a kovácsolásnál használt. Ez utal a Prométheusszal való azonosságra és arra, hogy az égerfa kitűnő faszenet ad. Az éger és Phaetón összefüggésére utal, hogy Vergilius szerint a halott Phaetont sirató nővérei égerfákká változtak. Feltűnik Homérosz Odüsszeiájában, ahol a halál szigetét Aialét, amelyet Kírké birtokolt, szintén égerfák vették körül. Kalüpszó szigetén, ahol a nimfa hét évig tartotta fogva barlangjában Odüsszeust, a temetői fái között találjuk az éget, mint a halál és feltámadás szimbólumát.

A kelta mitológiában az égerfát az óriás Bran és unokaöccse, Gwern király személyesítette meg. Branról azt mesélték, hogy egyszer keresztbe feküdt a folyón, s így seregei, mint égerfahídon átmásírozhattak rajta. Másszor hajóhadát tengeren közeledő erdőnek nézték, amelyet távol a parttól horgonyzott le, s

ő maga hordta a vízben gázolva a partra az árut, így itt Bran, a hajót és a mólót személyesítette meg. Az égerfa nem hiányozhatott a finnugor mitológiából sem. A Kalevala-béli léha Lemminkein, hogy a tüzes sas képében reá és paripájára leselkedő halált kijátssza, nyírfává változik és égerfalegényt „dalol” maga helyett.(XXVI.120-46.)

A fanaptárban az égerfa hónapjába (március 18. – április 14.) esnek a tavaszünnepek, a meghaló és feltámadó növényisten alvilágból való visszatérének napjai. Az égerfa egyik francia neve, verne, egyértelműen utal is erre. Latinul ver „tavasz”, vernare „megújul”, Avernus pedig a tó neve, ahol az alvilág kijárata volt. *Graves* az égerfa más indogermán neveit a prehellén Halüsz (Alüsz) folyamistennőhöz, ill. Éliszhez, a túlvilági Elízium sziget királynőjéhez kapcsolja. Az égerfaisten valóban egyike a meghaló és feltámadó isteneknek, túl azon, hogy minden fa évenként „meghal és feltámad”, az éger még „vérzik” is; fehér fája, ha megsebzik, vörösré színeződik.

A lápvilággal a néphit szerint vesélyek társultak, számos mesebeli történetet ismerünk az embereket elnyelő lápokról. Így nem csodálható, hogy különösen a korábbi évszázadokban, az ördög és a boszorkányok fájának tekintették a lápvidekeken gyakori égerfát. A hiedelem szerint a boszorkányoknak égerfára volt szükségük ahhoz, hogy vihart kavargassanak.

Az éget azonban nem tekintették mindig a gonosz fájának. Korán fakadó barkái miatt szerepe van a termékenységgel kapcsolatos varázslásokban is. A néphit szerint pl. a vemhes tehének borjadzását segíti, ha 9 égetobozkát adnak nekik. A földműves babonák szerint vetéskor nagypénteken tört ágacskát kell szája venni és a magot égerből font karikákból kell elővenni, ez távol tartja a földekről a verebeket. Ugyanígy elűzi az egereket és a vakondot, ha a palota vagy föld négy sarkába nagypénteken tört égergallyat tűznek. Ugyanígy a nagypénteken, napkelte előtt szedett égergallyból font koszorú megóvja a házat a tűzvészről.

Az égerfa a magas gyantatartalma miatt közismerten alkalmas vizes területeken cölöpalapozásra. Kevésbé ismert a lehántott kéreg cserző/festőa-

nyagkénti felhasználása. A különféle fák kérgét egyöntetűen csernek hívták írja *Kemendi Ágnes* a festőnövényekről. „A cserhántás ideje tímárünnep volt, melyen családostul vettek részt. Féllették, óvták a lehántott kérget, nehogy megázzon, mert az eső kimossa belőle a cseranyagot. Jó festékanyagot tartalmaz a tölgyek kérge, az éger, a lucfenyő és a nyírfakéreg. Fekete festésre legtöbbször égerhéjat használtak a kalaposok, a posztófestők, és a tímárok, de házilag is ezt használták. Az égerkéreg pácolás nélkül barna színt ad, a belső vörös színű hancsa: vörösbarnára színez, a kéreg vasgáliccal feketére fest. Ugyanígy készül a fekete író tinta is, csak kevés vízben töményebbre főzzük, és a kihűlő lében mézgát oldunk fel. Az égerfa apró áltobozai is alkalmasak festésre, ehhez nyár végén, még zölden szedjük, ekkor sárgásbarna levet adnak, vagy télen, mikorra már megfeketedtek, ekkor szürkét, vaspáccal feketét festenek.”

A népi gyógyászatban hitték, hogy az éger megvéd a láztól, a fogfájástól és a szemölcsöktől is és az égerlevelek elűzik a szobából a bolhát. *Hieronymus Bock* 1661-ben kelt füveskönyve szerint megszabadulhatunk a bolháktól, ha a reggeli harmatos levelet a szobában szétszórjuk. A bolhák a sűrű lombon megtapadnak és egy óra múlva a lombbal együtt kisöpörhetjük őket.

Az éger földrajzi nevekben is gyakorta előfordul. Magyarországon és Németországban is főleg a vízfolyások megnevezésében találjuk pl: Egervíz, Egres patak, Erlenbach. Települések nevében is gyakran felbukkan az éger pl: Eger, Zalaegerszeg, Egregy, Erlach. Kevésbé közismert azonban, hogy a Kolozsvárott található híres temető a Házsongárd nevét is összefüggésbe hozták az égerfával. A következtetés abból indul ki, hogy „az erdélyi és így a kolozsvári szászok egy része is az Alsó-Rajna mentéről, Flandriából, Hollandiából származott, láthatjuk, hogy a holland bongerd [bongerd] és boomgard [bómgard] jelentése egyaránt 'gyümölcsös-kert'. A Kolozsvár nyugati szomszédságában lévő Szászfenes első szász telepesei is valószínűleg ugyanarról a vidékről származtak, mint a kolozsváriak, innen a ma is Bongárd nevű patak, völgy. De menjünk tovább. Az ugyancsak

* NyME Növénytan és Természetvédelmi Intézet

holland-flamand hars [hársz] magyarul 'gyanta, mézga', a boom pedig '(élő)fa'. A kettő összevonásából való harsboom [hárszbóm] 'gyantát, mézgát tartalmazó fa'. Esetünkben tehát az enyves, más-képp mézgás éger (*Alnus glutinosa*) jöhet számításba, melynek hajtásai kezdetben mézgától ragadósak, s amely a nedves termőhelyekre jellemző. Vagyis patakok, folyók partján, mocsaras helyeken fordul elő. Mivel a Házsongárd talaja eléggé nedves – az egyik Cigány-patak itt csörgedez le a völgybe, több helyütt, így a temetőben is nem egy jócskán nedves hely, mélyedés, forrás van –, elképzelhető, hogy a hegyoldal gyümölcsössé alakítása előtt az őshonos növényzet egyik alapvető eleme a mézgás éger volt. Csak feltételezni lehet, hogy az egykori házsongárdi égerekre vonatkozó harsboom és a kezdetben, ugyancsak feltételezhetően még 'fáskert, liget' jelentésű vagy ezt is jelentő boomgard összevonásából alakult ki az a harsboomgard [hárszbómgárd, amelyik azután a magyarban, sajátosságának megfelelően átalakult „haszonulással (hárszongárd), „Házsongárd lett” (Asztalos 2006).

Hazánk tájain igen ritka már az égeres láperdő. A bevezetőben említettük a hansági Csíkos Égererdőt, amely fokozottan védett terület. A Hanság megmaradt vizes élőhelyeit, láperdeit fűzi fel a „Hany Istók” tanösvény, amely a vidék legendás figurájáról, a lápvilágban talált gyermekről kapta nevét. Az 5 km hosszú tanösvény kiindulópontja az Osló és Bősárkány között félúton található Esterházy Madárvárta, az ország egyik legrégebbi madárvártája, amely kiállítóhely is egyben. Innen az út a Csí-

kos Éger, majd az erősen elöregedett állományú Király-égeres mellett vezet a Király-tóig.

Alexay a Szigetköz láperdeiről szóló írásában említi a területen ritka társulásokat, amelyeket a Duna elterelése előtt fedezett fel. A Szigetközben eredetileg is kevés láp volt található, mert a szabályozások előtt, a gyakori árvizek átöblí-

tései miatt csak a mély vízü morotvákban alakulhattak ki lápok. Ilyenek a Mosoni-Duna mentén az Arak közelében lévő, csaknem kör alakú morotva, a Feketeerdő és Mosonmagyaróvár közötti Parti-erdő peremén elterülő láp, és a hédervári Vadaskerti-erdőben egy erősen feltöltődött láp.

A Magyarországi faóriások és famatuzsálemek adatbázisában 10 idős példányt regisztráltak. A legterebélyesebb példány 767 cm-es törzskörméretével Szombathelyen található, de figyelemre méltó három Heves megyei idős mézgás égerfa is, amelyeknek 5 és 6 m-t meghaladó a törzsük kerülete. Szép idős példányokat találunk Martonvásáron a *Brunszvik Ferenc* által létesített, 70 hektáros romantikus kastélyparkban. Itt is fellelhető a tájképi kertek csaknem elengedhetetlen tartozéka a tó, amelyet a parkon átfolyó Szent László-patak vizének felduzzasztásával alakítottak ki. A parkot még festőibbé teszi a gyönyörű fahídon megközelíthető sziget, hatalmas, árnyas fákkal és szabadtéri színpaddal. Itt áll a zeneszerző géniusz Beethoven szobra természetes kőrisek, égerek, mocsári ciprusok árnyékában.

Új szemlélet vízügyben

Jelenleg is dolgoznak a szakértők Magyarország vízgyűjtő-gazdálkodási tervén, mely az Európai Unió előírásának megfelelően december 22-ére készül el. A tervben már jól láthatóak azok az új irányok, melyek a magyar vízügyi szemléletváltását mutatják, azaz például hogy a tervben már nem kárelhárításról van szó, hanem a víz megtartásáról, állapotmegőrzésről, valamint a jó állapot kialakításáról.

Hazánk egyik kiemelkedő természeti kincse maga a víz, amelynek védelméért mindent meg kell tennünk. Ezt a célt szolgálja a Víz Keretirányelv, mely elsődleges fontosságúnak jelöli meg a felszíni és felszín alatti vizek védelmét, jó állapotuk megőrzését, ahol pedig szükség van rá, helyreállítását.

Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a december végére elkészülő vízgyűjtő-gazdálkodási terv egy stratégia, mely a jelenlegi helyzetek fenntartására, illetve javítására többféle megoldási javaslatot tartalmaz. A jelenlegi szakaszban egy átfogó terv készül, ennek részletes kidolgozására

és a megvalósítás elindítására további társadalmi párbeszédet lefolytatásával kerül sor 2010-ben és a következő években.

A magyarországi vízügyi szemléletváltást mutatja, hogy a tervben már nem vízkárelhárításról van szó, hanem a jó vízminőségnek és a vizek minél természetesebb állapotának a helyreállításáról, illetve a további romlás megállításáról. Célja az ökológiai és emberi igények összehangolása annak érdekében, hogy a felszíni és a felszín alatti vízkincs is jó állapotban fennmaradjon, miközben az emberi használat hosszú távon biztosítható legyen. Éppen ezért, hogy a terv minél több igény figyelembevételével készülhessen el, az összeállításában komoly szerepet vállalnak a nemzeti parkok és környezetvédelmi felügyelőségek is. Ez a fajta ágazatok közti összefogás és a november közepéig még minden állampolgár számára nyitott társadalmi véleményezés biztosítja azt, hogy minden érintett fél szempontjainak figyelembe vételével készülhessen el a terv december végére.

További információ: www.vizeink.hu

(Ferling)